

VOLTAIRE I LA FILOSOFIA DE LA HISTÒRIA

(Una aproximació)

Quan hom s'atansa a la concepció volteriana de la història i a textos programàtics com les *Remarques* o les *Nouvelles Considérations*, el primer sentiment és el de trobar-se davant uns documents de treball especialment «suspectes», dignes de catalogació, privilegiada sens dubte, però que ja no és possible de revaluar ni de repensar com a programa del present. Després del *Per a Voltaire*, inclòs a la *Dialèctica de l'il·luminisme* d'Adorno i Horkheimer s'ha fet ja tòpic repetir que: «el desenvolupament de la civilització s'ha esdevingut sota l'emblema del botxí». Hom dóna per sabut que la pròpia retòrica de les Llums, la raó instrumental, ha fet balder l'esforç «civilitzador» o «positiu» de l'il·lustració. Els estudis sobre l'absolutisme de Meinecke o Schmitt repetiren aquesta mateixa idea de les plataformes diverses. Tot sembla com si el record de l'herència il·lustrada resultés especialment incòmode per a una filosofia amb aspiracions a la contemporaneïtat. El fracàs de l'optimisme polític voltairià resulta així implicat en la derrota de la racionalitat «tout court» posterior a la II Guerra Mundial. Si hom ha pogut parlar d'un optimisme heroic a la Il·lustració, nosaltres seriem ara a l'època del pessimisme tràgic. Quan rellegim, massa sovint sense plaer i per pura obligació acadèmica, els clàssics del set-cents, hom no pot deixar de somriure en veure al *Pròleg* del *Tractat de Metafísica* de Voltaire que l'autor pretén situar-se més enllà dels prejudicis humans, per sobre dels interessos, de l'educació, de la pàtria i àdhuc de la filosofia. Nosaltres, farts de la retòrica de les Llums, sospitem que, aquest lloc especialment privilegiat i situat definitivament «enllà» de qualsevol contingència, simplement no existeix. Al *Poema sobre el Desastre de Lisboa*, dos versos resumeixen l'actitud ètica i antropològica

optimista d'un món que encara no havia descobert l'essència tràgica de l'estat de l'home sota el capitalisme: «Un dia tot estarà bé; vet ací la nostra esperança. / Tot està bé avui; vet ací la il·lusió». Creure que encara era possible d'assolir el màgic dia de la igualtat i la llibertat conjuminades, i fer-ho per la «recta raó», és avui un ideal que, des de la consciència de la crisi, hom veu cada dia més llunyà.

Si la Il·lustració és l'època de l'eufòria, nosaltres som avui en la consciència de la crisi. No és estrany que un Konrad Lorenz hagi definit l'home com a «ésser amenaçat», tot afirmant que la destrucció i el mal són producte de l'interior humà més que de l'exterior físic. Al penúltim paràgraf de *El Tot i la Part en les Conductes Animal i Humana*, Lorenz arriba a dir: «Pensem en la tórtora que per un atzar cruel de la Natura estigués dotada amb el bec d'un corb. Ningú no pot negar que la Humanitat es troba en una situació anàloga» (*Consideracions sobre les Conductes Animal i Humana*, 1965). Per la seva banda l'etòleg i filòsof Eibl-Eibesfeldt, ha deixat prou clar a *Guerra i Pau* (1984) que les actituds rousseauianes són incompatibles amb els descobriments de les ciències biològiques. Entre nosaltres Eugeni Trias, en un article ple de ressonàncies d'Ernst Jünger: *Pensar la Postguerra* (inclòs a *La Catalunya Ciutat i altres assaigs*, 1984), ha resumit l'estat de la qüestió en uns mots que ens serviran per a tancar, provisionalment, la nostra crònica del pessimisme modern: «Si la tasca de la filosofia és pensar el present (Hegel) i el present pot definir-se en termes d'època o d'edat, en tant que era de la postguerra, hom exigeix a la filosofia que pensi en profunditat aquest signe del temps. Signe que introdueix en la història un *novum* radical, pel fet que la guerra que el temps present suporta és, com a possibilitat que pot en tot moment actualitzar-se, *guerra absoluta* (...) Com si el no-res deixés a la fi d'ésser concepte i agafés cos». No sorprèn que, per als hereus d'Hiroshima, Mathausen i Auschwitz, la Il·lustració porti, amagada sota un somriure esteriotipat, la maledicció del present històric. Aleshores: per a què hem de parlar encara d'un model d'història que hom considera responsable del present deficitari que patim?

La historiografia contemporània (Lefebvre, Soboul, Goubert, Mandrou...) ha dedicat grans esforços a mostrar que el vocabulari històric de la Il·lustració era ple de conceptes etnocèntrics, antropomòrfics i ideològics. En l'intent de desfer-nos d'una metafísica essencialista, el plantejament marxista-positivista ha forjat, tanmateix, una nova metafísica de caire prou paradoxal. Els conceptes bàsics de les Llums («llibertat», «progrés», «raó»...) no són, notser, la promesa d'alliberament per al gènere humà, però han assolit almenys aparèixer com a perspectives de les quals la Raó no pot desèixer-se fàcilment. Hi ha unes poques raons (amb minúscula aquest cop) que ens demanen, enmig de la consciència de la crisi, la relectura de la filosofia de la història i àdhuc de la historiografia il·lustrada. En l'obra dels historiadors setcentistes hi ha consciència de la desaparició de l'*oikumene* antiga; però —més sortosos o menys lúcids que nosaltres— no sembla que experimentin dolor per la pèrdua. No per un optimisme cec, o per una mirada unilateral sobre el passat, contra allò que escriví Hegel, sinó per la creença que no existeix enlloc, ni en cels ni en terra, cap criteri de valoració o cap pedra de toc que ens doni respostes definitives.

Voltaire, al *Poema sobre el Desastre de Lisboa*, ho diu ben clar: «la Natura és muda i hom la interroga en va». Per a una revaluació del model historiogràfic il·lustrat tenim, almenys, dues bones raons: compartim amb ells la consciència d'ésser un trencament i compartim la intuïció que no pot ésser valorat el nostre present des de cap instància prou sòlidament arrelada. No tenim un criteri sobre el qual posar els fonaments de la casa sòlida de la raó. A diferència, però, de l'il·lustrat que confiava en el futur com a portador de nous afanys i com a justificador darrer, el present històric situa la seva autoconsciència com a època de la culpa i de la destrucció. Si creguéssim, orsianament, que les èpoques històriques es repeteixen, diríem que els il·lustrats i nosaltres compartim, d'alguna manera, la consciència d'ésser «pre-socràtics». Els il·lustrats se sabien engendradors d'una època, somniada, de llibertat i universalisme; nosaltres ens suposem situats abans d'un temps, temut, de tecnocràcia i instrumentalisme. L'estètica dels «petits plaers» ens agermana, mentre vivim també enlluernats «pel superflu; cosa prou necessària» al dir de Voltaire.

En la filosofia de la història de Voltaire pesa una «pre-història» prou definidora. Abans que el cronista del seu temps i compilador de les èpoques de Lluís XIV, Pere el Gran o Carles XII, hi ha el poeta de *L'Henriade* i l'home que sap que el present s'alimenta del mite del passat. La fusió de poesia i història trobarà, per exemple a *L'Esbós del Primer Programa de l'Idealisme Alemany*, una formulació més popular; però resta encara per a pensar com a tasca a l'època contemporània. Per a la filosofia de la història de Voltaire, les arrels literàries i formals tenen una importància superior a la que, per exemple, René Pomeau ha volgut donar-li. L'iconoclasta al temple de Clio és un poeta. No significa això cap mena de contradicció amb la repetida afirmació voltaïria segons la qual en la història cal eliminar tota mena de dada espúria o no empíricament comprovada. Sovint Voltaire, historiador, ens sorprèn, fins ens enfarfega, tot repetint-nos que ell ha vist un document o una carta, que és testimoni d'una conversa o que coneix el protagonista d'un fet. La seva aspiració a l'objectivitat i a l'universalisme no s'ha d'entendre en oposició a la construcció d'un mite. Per al qui conegui el valor de l'objectivitat en un Tàcit o en un Tucídides, mestres de la dada «objectiva», és fàcil de comprendre que Voltaire reprèn una de les constants del mester d'historiar: la història es fa per a l'ús, la instrucció i l'avis d'un present. El mite que construeix l'historiador no consisteix pas a «falsificar» un passat, sinó a «condicionar» la comprensió d'un futur. L'historiògraf Voltaire assumeix un criteri estricte i «modern» pel que fa a la documentació; fins i tot polemitza amb Montesquieu per no haver-se documentat prou sobre Pèrsia abans d'escriure les *Cartes*, però és que el mite que la Il·lustració contruïa no es trobava en el passat sinó en el futur, en la universalitat de la Raó i en la puresa i universalisme del concepte d'Home.

No es tracta, doncs, que el model d'historiografia o la filosofia de la història de Voltaire reproduïxin el model de ciència newtoniana, malgrat les afirmacions que repeteix el mateix autor; és el mateix cas d'un Rousseau o d'un Kant que, malgrat llurs repetides afirmacions, tampoc mai no foren els Newtons del món moral. Més aviat la física setcentista construïa un espai sòlid per a la vida, trencava amb la vella contingència i

bastia una nova teologia de l'existència humana, mentre que la moral, de Rousseau a Kant, i la història, de Montesquieu a Voltaire, ens posava enfront de la responsabilitat de l'humà, ja no justificat en les croses de la fe o dels costums. No ha de sorprendre'ns que les millors planes literàries de les biografies voltairianes facin referència justament a batalles sagnants. És cosa sabuda que el mateix Voltaire emmalaltia només amb el record de les matances de protestants, i que el seu constant suport als protestants bearnesos és originat tant en causes familiars (el menyspreu envers l'actitud pascaliana del seu germà) com en la simpatia que li produeix l'actitud vital de qui, sol amb ell mateix, se sent prou capaç d'assumir-se sense por com a individu creador, sense por patològica a l'infinit. La relectura de les *Cartes Anglaises* i especialment de les referències als quàquers, m'estalvia més detalls. Enfront d'un món físic d'ordre matemàtic, naixia un món moral de desordre i d'autonomia de la raó.

«Caldria escriure només coses noves i veritables», ens diu a les *Remarques*. La cosa nova era, com sabem, el liberalisme i l'autonomia del subjecte. «Tot ens mira, tot és fet per a nosaltres», afegeix. Amb aquests dos axiomes, la filosofia de la història ara mateix encara ha de lluitar-hi. Si arribem a assolir algun dia la capacitat de «repensar la il·lustració», ço que voldrà dir haver retrobat la manera de situar una ètica nova al cor de l'home i, especialment, la instauració del tabú de la violència i la descoberta d'una ètica ecològica i planetària, podrem, potser, comprendre el disseny voltairià sense nihilisme, sense identificar el «fer» amb la pura producció de mercaderies i sense retratar com a «nosaltres» una classe de posseïdors. El cul-de-sac de la comprensió de la historiografia i de la filosofia de la història de Voltaire es troba en la nostra autocompassió i en la consciència de la culpabilitat. La pregunta de Voltaire resta com a repte: sabrem escriure una història d'homes en comptes d'escriure la dels reis i les corts? La Il·lustració ha estat malcompresa des del moment en què hem deixat de comprendre-la com a aspiració a la universalitat. La història apareix com a arxiu de les misèries a partir de què hom vol realitzar en el particular allò que cal veure com a universal. Per a rellegir la filosofia de la història dels il·lustrats cal, abans, una nova ètica. «Mais pour entreprendre un tel ouvrage, —diu Voltaire a les *Nouvelles Considérations*— il faut des hommes qui connaissent autre chose que les livres». No és en va que Nietzsche recomanava la lectura de Voltaire i dels moralistes francesos del XVII i XVIII. La filosofia de la història ens duu directament a la transformació de la història, és a dir, a la transformació de l'home.

Ramon ALCOBERRO